

das ein „prachtvoller Mensch“ sein will, es wird faktisch immer ein Affe des Mannes sein. Also lassen wir auch hier das „Allzumenschliche“. —

S temi prigovori pa nisem morda šel v nič devat pisateljičinega prizadevanja, ki je, to moram naglasiti, rojeno iz res pedagoškega erosa, se pravi iz duhovne ljubezni do tega, kar je v vsakem človeku, posebej pa še v otroku, dobrega, lepega, plemenitega ... Saj se ne obotavljam reči, da bi res dobrih strani te knjige sam ne napisal tako lepo in dodelano. Najrajši bi dejal, da zato ne, ker (naj mi gospa pisateljica ne zameri) nimam „formata“ — ženske duše! Le nekoliko pokazati sem hotel, kako težkega in odgovornega posla se loti, kdor gre z *znanstveno* paličico (Wünschelrute) iskat „novih“ ciljev in poti. Toda — „wenn schon, denn schon“.

K. Ozvald.

Andrej Gabršček: Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. I. knjiga. O leta 1830. do 1900. Strani 560, z osebnim in stvarnim kazalom 592. Samozaložba. V Ljubljani 1932. Tiskala tiskarna Merkur v Ljubljani. Cena 120 Din.

Poročam o knjigi goriškega slovenskega javnega delavca, ki so ga leta svetovne vojne vrgla iz neposrednega slovenskega javnega življenja v težko usodo političnega izgnanca daleč od domovine, v avstrijska vojaška taborišča in v emigracijo, tako da je ta voditelj goriškega naprednjaškega tabora mogoče za vselej moral zapustiti svoj delovni krog. Goriško slovensko ljudstvo se še živo spominja svojega organizatorja iz dobe ob prehodu v naše nesrečno stoletje; zemlja pa, kjer je deloval, je danes najstrašnejše pogorišče v srcu kulturne Evrope. Tako je postal ta mož spomenik sveta, ki ga ni več. Kot izkoreninjena socialna sila stopa po skoraj dveh desetletjih spet pred nas in se z obsežnejšim delom, z dejanjem, ki izpričuje brezdvomno neodvisnega duha, znova in v širši domovini uvršča med njene kulturne delavce.

Pozdravljajoč tega moža iz najstarejšega še živečega rodu, se hočem najprej omejiti samo na snovno vsebino njegove knjige Goriški Slovenci. Že iz zgornjih vrst je razvidno, da se mi je knjiga sama priljubila. Kljub temu, da je to zgodovinsko delo kronika naše politične preteklosti, in mogoče prav zaradi tega je knjiga živa, neposredna: ta knjiga je dokaz, da je mogoče tudi o naši še bližnji politični preteklosti odkriti objektivno sliko. In to je dokaz, večji dokaz našega zdravja, nego si moremo danes misliti. Poleg tega pa je tudi živahno pisana, napol v slogu spominov, napol gomila objektivnega materiala za slovenskega zgodovinarja.

Pisec je vzel v dobo prve knjige še tri desetletja pred svojim nastopom. Zamislil si je podobo enega stoletja in je zato posegel v Prešernov in Bleiweisov čas. Tam je našel „Novice“, prvi (drugi) slovenski časnik in prvi dokaz za enovitost slovenskega kulturnega življenja, dokaz za enotno kulturno vodstvo na Goriškem in Kranjskem — za vodstvo, ki se pozneje razločno pogreša ali vsaj mnogo ne napreduje v stiku teh dveh slovenskih dežel. Tako ima knjiga za dobo do prve avstrijske ustave samo suh seznam noviških naročnikov z Goriškega. Iz seznama se pa že dvignejo tipične slovenske osebnosti (Stanič).

Doba ustave je popisana že v neposrednejši sliki dežele, ljudstva, razmer in državnopravnega stanja. Razburkani čas leta 1848. oživi zopet slovensko zunanjo politiko, ki jo je bil Napoleonov padec za nekaj desetletij prekinil, in slovenski živelj si pričinja ustvarjati novo podobo, narodno organizacijo. Z istim poglavjem opisuje Gabršček problem Italije, ki bo odslej težka vsebina

naslednjih dob in kjer je vloga Avstrije toli škodljivo vplivala na našo zgodovino. Pričetek ustavnega življenja na Goriškem prikazuje Gabršček že tudi s podatki celovške „Slovenije“, z dopisi, ki so zanesljiva priča prosvetnega in gospodarskega razvoja, prav tako pa že pregled mlade slovenske inteligence (poleg duhovništva pravniki, profesorji, veleposestniki, obrtniki in politiki poslanci). Dober pregled socialne razčlenjenosti je pri piscu razumljiv že iz tega razloga, ker ga je zahteval njegov smisel za gospodarski napredek dežele (obrt, trgovino, kmetijstvo).

Od leta 1848. dalje je avtor sestavil pregled splošnih razmer v deželi za vsako posamezno leto. Tudi tu je nabral mnogo doslej neznanih podatkov, tako o gradnji cest, o pogozdovanju Krasa, sviloreji, sadjarstvu, posebno pa o jezikovnih razmerah in o šolstvu. Očitno je, da se v tej dobi nekako do konca stoletja ustalja neodvisna slovenska kultura, ki se oblikuje v vseh smereh, ki pa zadeva zbog tega na zmerom trše stene nemško-italijanskega oklepa in potrebuje več notranje sile za osvobodilna dejanja in prost polet. Že tu čutimo in nas obvlada bojazen, da v tem našem narodu, posebno pa v njegovi inteligenci, kakršna je, ni dovolj svežih, mladih in prostih sil. Dočim se v tej dobi kljub političnemu pritisku Dunaja slovensko šolstvo osvobaja, dočim se slovensčina uveljavlja in iz okolice dviga že v mestu Gorici, se v tem času še prav izrazito kaže supremacija obeh zgodovinskih narodov nad našim, tem bolj, ker prav za prav pri Slovencih še ne moremo govoriti o narodu z enotno prosvetno ali vsaj s celotno politično organizacijo niti glede na samo ozemlje; predvsem pa velja to za Goriško. Goriška se razvija oddeljeno. Vidi se njena tendenca, tekMOVATI s Kranjsko, ne pa še volja, priznavati kranjsko iniciativo. Višek te tendence v goriški inteligenci predstavlja Lavričeva osebnost, torej vprav tista osebnost, ki je po svojem konceptu jugoslovanske države postala s „Prvo majsko deklaracijo“ (iz leta 1870.) znak slovenske kulturne samostojnosti in notranje enovitosti. Dr. Karel Lavrič je v svojem delovanju na taborih propagiral celó podroben program slovenske politike za daljno bodočnost in — kljub temu, da ni bil nikdar državni poslanec — se mu je na Goriškem posrečilo organizirati narodno vodstvo. Andrej Gabršček se s tem pojavom nekako mimogrede dotakne problema osebnosti in kakor opazimo pozneje, je ta problem ostal po Lavričevem samomoru odprt, na največjo škodo našega ljudstva in morda tudi naše bodočnosti. Dejansko je tu, kolikor niso soodločali še drugi momenti, nacionalni šovinizem Italijanov povzročal neprestano borbo vodstva z vodstvom. To je bila borba v deželnem zboru in odboru, ki sta v birokratični državi in v birokratičnem reševanju narodnostnega vprašanja pomenila nemški politiki krinko njenega absolutizma. Narodni boji so v tej dobi legalni, metode pa niso nič kaj preproste. Naslednjo komplikacijo, ki pa je tudi konstantna, vnaša cerkveno oblastvo. V tem znamenju se pričinja tudi goriška politična diferenciacija.

Pred deželni zbor je postavil avtor še poglavje o dualizmu avstro-ogrske monarhije, ki se je uvedel po sporazumu Nemcev z Madžari brez pristanka slovanskih narodov in proti njim. Posledice so bile važne tudi za goriško pokrajino. Čeprav Gabršček ne slika celotnih avstrijskih razmer, se mu je vendar z malo podatki posrečilo označiti ta razvoj Avstrije. Pokazal je zvezo vladne politike proti Slovencem s celotnim narodnim položajem v državi in izvor mnogih notranjih izprememb, ki so vzdrževale v ljudstvu upanje, da je v tej

državi pravica mogoča. Brez truda opazimo tu, da je ta vera napolnila tudi samega avtorja, torej tudi naše panslaviste, ki so bili teoretično pravi zarotniki proti nemški hegemoniji. Ta mentalnost je v vsem ljudstvu pomenila nekakšno manjvrednost nasproti odkritim iredentističnim Italijanom, ki se sicer niso branili nemške podpore v boju in nasilju proti Slovincem, a so znali in gospodarsko tudi morali sodelovati s Slovenci. V teh razmerah se je boj moral odločati v Gorici sami.

Gorica je termometer narodnega razvoja na zapadu. Mesto je popolnoma naravno postajalo močno slovensko središče. Žarišče boja je postalo tudi ognjišče narodne organizacije in kulturnega delovanja. Jasno se pa vidi, kako rastejo tudi manjša žarišča v provinci: Kobarid, Tolmin, Sežana. Povsod nastajajo čitalniška društva z močno politično tendenco. Prirejajo se tako zvane besede, kjer se šolajo domači govorniki in kamor prihajajo navadno skoraj vsi voditelji. Na to delovanje naslonjeni tabori imajo splošen pomen in kažejo razločen napredek demokratične organizacije in ideje. Višek so dosegli tabori okoli leta 1870. Od taborov dalje prihaja na površje *tisk*. Tudi tu se zveze stekajo v Gorico. Razumljivo je, da potrebuje slovenska Gorica tudi svežih moči, ki jih skuša pritegniti z dežele v mesto. Pojavijo se sistematiiki, ki živijo v mestu in se popolnoma posvete organizaciji, med temi pa je tudi po naravni poti razvoja kmalu najvidnejši urednik „Soče“, delovni Kobaridec Andrej Gabršček, avtor knjige Goriški Slovenci. Naravni razvoj je torej ukrenil, da se življenjepis tega moža tesno spaja z življenjem goriških Slovencev v zadnjih petih desetletjih. On je upošteval v svojem delovanju lahko vse stvari in sile, tembolj, ker je bila slovenska organizacija takrat še enotna in ker ga je postavil na uredniško mesto sam takratni narodni voditelj dr. Anton Gregorčič. Delo Andreja Gabrščka v Gorici je s tem dobilo največji pomen. Postal je najdelavnejši publicist in organizator. Njegovi osebni interesi so bili skladni z interesom celote. Zato je pa stal tudi v ospredju pri vseh političnih bojih tako v zunanjih (proti Nemcem in Italijanom) kakor tudi v notranjih, ki so bili na Primorskem zelo temperamentni, saj je Goriška zibelka Simona Gregorčiča in Antona Mahničja, saj je dala originalno galerijo veljakov in bogatašev, ki so vredni, da bi navdušili peresa naših pisateljev (n. pr. Matija Jonko, Devetak i. dr.).

Z ustanovitvijo goriškega deželnega zbora se pričinja tudi sistem slovenskega političnega delovanja. Stiki iz prvega društvenega delovanja se uveljavljajo v borbi odličnikov za mandate. Saj je zdaj možna kontrola voditeljev. Osebnosti, kakor je dr. Tonkli, se bore za prestiž, morajo pa po vrsti vstopati med konzervativce. Černe in kranjski Toman sta uvedla celó kontrolo nad državnimi poslanci. Vse življenje postaja živahnejše, neposrednejše. Od prvega slovenskega tednika v Gorici pa do Gabrščkove „Soče“ je minila že prva doba narodnostne zavesti. Sam deželni zbor z umetno italijansko večino pa je dokazal potrebo bolj sistematičnega dela. Gabršček ne skriva, kako velika škoda je bila za Slovence, da se sistem dela ni mogel uvesti brez mučnih razkolov in pred dobo politične diferenciacije.

Tednik „Soča“ je že leta 1872. dobil tekmeča („Glas“). V državnih volitvah si stojita nasproti Lavrič in Tonkli, izvoljen pa je uradnik Winkler. Simon Gregorčič se udelejuje za spravo. Iste osebe delujejo na mnogih področjih. Ta prepletenost, ki je za Goriško značilna, ker je tu znak demokra-

tičnosti, prikazuje avtor z nedosegljivo spretnostjo. Njegov način pripovedovanja s pomočjo kratkih odstavkov in neprestano meno je največja odlika knjige. Razgrnil je široko sliko pokrajine, zaznamenoval vsa križišča in vse tokove življenja, ki so mu bili takrat dostopni. Njegovi delavnosti v organizacijah ne moremo ničesar oporekati. Čitatelj dobi celó vtisk, da ta mož ni znal štediti s svojimi silami, in v zvezi s tem dejstvom moramo ocenjati tudi pomoč, ki jo je znal najti še mladi Gabršček pri tedanjih goriških veljaki in inteligentih, z ene strani ter od Ivana Hribarja, ki mu je omogočil neodvisen nastop, z druge strani, v celoti pa tudi to, da se kljub danim razmeram Andrej Gabršček ni nikoli polastil političnega vodstva, marveč je rajši ostal časnikar in tiskarnar. Mogoče so v njem močnejše živeli drugi načrti, med temi zlasti založniški, kjer se je res plodovito in koristno udejstvoval. Saj nam je ustanovil mnoge knjižnice (salonsko, prevodno) in izdal rusko-slovenski slovar.

Kljub tej poklicni razdalji Gabrščkovi od politike se je pa moral udeležiti politike neposredno. Izpod duhovnega vodstva dr. Antona Gregorčiča je bil primoran stopiti na plan in ustanoviti celó svojo (narodno-napredno) stranko. To po vsej pravici važno poglavje je jedro njegove knjige. Avtor je, kakor vidimo, obdelal čim natančneje vrsto ljudi, ki so se kakorkoli izkazali. Našteval je močne in šibke, tudi takšne, ki jih je samo osebno poznal ali opazil. Posebno razločno čutimo, da je sam domač človek, ki živi najrajši med ljudstvom, čeprav ga vleče tudi pogled navzgor in v šir. Njegova politična sredstva so bila dokaj preprosta, kar se opaža tudi v njegovem delu za slogo med glavnima strujama. Navajen je graditi na osebno zaupanje in opravljati zlasti tisto podrobno delo, ki navadno nima uspeha, ako ni združeno popolnoma s človekom. Pripravljen je bil tudi zmerom na žrtve za to delo: izpostavlja se pred avstrijskimi oblastvi, posebno pred sodiščem, da bi uveljavil slovenščino in svoje nazore. Njegovo največje veselje pa je, oživljati javno mnenje. Sloga pomeni politično mrtvilo, pravi v svoji knjigi.

Iz teh osebnih podatkov je razumljivo, da Gabršček sicer ni želel spora z dr. Gregorčičem, s katerim je prej skladno delal, marveč mu je bil spor vsiljen in ga on po svojem temperamentu ni mogel reševati zgolj polovičarsko. Dejstvo je, da se politična diferenciacija pričenja povsod osebno in tako je bilo tudi tu.

Veliko osmo poglavje te knjige se imenuje „Doba dr. Anton Gregorčič — Andrej Gabršček“ in se pričenja s sliko njunega sodelovanja v letih, ko že nastopa fanatični dr. Anton Mahnič. Politična voditelja goriških Slovencev sta Anton Gregorčič in grof Coronini. Gabršček je v hudi borbi z oblastvi in z italijanaši, deluje pa vsestransko, posebno v gospodarstvu in šolstvu. List se je prekrstil v „Novo Sočo“ in je zelo borben. V tej dobi se ustanavlja Sokol. Vrste naše inteligence se spopolnjujejo z mladimi silami. Poslanci so složni. Gabrščka pa hočejo Italijani s 6000 podpisov pregnati iz Gorice v času, ko je v najhujšem boju z mahničevci. Napoveduje namreč Italijanom gospodarski bojkot in ga tudi izvaja. Končno so slovenski poslanci prisiljeni oditi iz deželnega zbora, ker z Italijani ni možnosti za sodelovanje. Gabršček slika to dobo precej izčrpno.

Prihod novega škofa, dr. Missije, nenadoma izpremeni položaj, ki je bil za Gabrščka dotlej toli ugoden. Pod škofovim vplivom se dr. Gregorčič umakne na nerazumljiv način iz boja za ravnotežje v deželnem zboru. Prične se spor

med njim in Gabrščkom, ki razkriva skoraj vse slabe strani njunega prejšnjega sodelovanja in sovпада v celotni razkol, v ločitev na klerikalce in liberalce. Da Gabrščka pri tem nihče ne sovraži kot politika in dasi ga zbog tega Gregorčič še poskuša ohraniti kot publicista, vidimo v boju proti dr. Tumi, ki dejansko prihaja na površje s svojim lastnim načrtom, a se tudi ne more odločiti za to mesto. Važno je, kar nam poroča Gabršček o svojem sporu z Gregorčičevimi novimi pristaši. Čitatelj se ne more ubraniti vtiska, da je bil ta spor za oba moža vsiljena, prav tako pa odločilna izkušnja. Avtor misli, da je nova Gregorčičeva politika njega samega pokopala in ga pognala v zvezo z najhujšim sovražnikom Slovencev, Luigijem Pajerjem. Tožbe, ki so se prenesle celó na sodišče, nam tega problema niso razčistile. Andrej Gabršček zaključuje prvo knjigo z opisom volitev, ki so bile leta 1901. in kjer je zmagal nad dr. Tumo še dr. Gregorčič, toda zmagal le še s pomočjo 22 italijanskih glasov (Furlanov), t. j. s pomočjo dr. Pajerja. Za avtorja in takratno javnost je pomenila ta zmaga dejansko poraz Gregorčičeve politike. Narodno-napredna stranka je zmagala nato v peti kuriji. Končno razjasnitev tega vprašanja o politični etiki goriških Slovencev pa obljublja avtor s svojo drugo knjigo, ki izide letos spomladi.

Podal sem menda s tem nekako najvažnejše, kar spoznamo in zvemo v prvi knjigi. Obsežna snov, ki daleč prekaša običajne življenjepise in lastne življenjepise, ne dopušča, da bi se dotikal na tem mestu manj aktualnih vprašanj iz skorajda prebogate zbirke. V bistvu je to vendar prvikrat enotno sestavljena slika goriške dežele in dobe, ki nam je še zelo blizu, in Gabrščkova knjiga ni nikakršen šolski učbenik. Sam jo je imenoval črtice.

Med koristne domislice avtorja moramo prišteti to, da je dodal na ugodnih mestih najpotrebnejše življenjepise nekaterih premalo znanih osebnosti (Andreja Marušiča, Gorjupa, Vekoslava Spinčiča, Lavriča, svojega itd.). S pomočjo te knjige nam bo dosti lažji pregled čez novejšo slovensko zgodovino in olajšano bo tudi razumevanje del, ki so o njej že napisana, kajti tega Gabrščku ne bo nihče oporekal, da zna s svojim kronističnim slogom obuditi za zgodovino in za socialno delovanje živo zanimanje.

Manj se mu je posrečila arhaizacija slovenščine, ki naj bi pomaknila čitatelja bolj v deželo in dobo. S te strani mislim, da mu je bilo dela v dunajskih knjižnicah že skoraj preveč in bo marsikdo imel kaj pripomb glede jezika, navedbe virov, ki bi bile potrebne še pregledne tabele itd. Kakor omenja avtor sam, se bo morda kakemu posamezniku zdelo, da je knjiga napisana s strastjo in pristransko. Upravičeno pa zavrača takšno domnevo, ker je popisoval le resnične dogodke iz takratne dobe, ne glede na to, ali je zgodovina kasnejših let pokazala, kdo je ravnal pravilno in kdo napačno. Nikomur namreč noče Gabršček podtikati, da je ravnal namenoma nepravilno. Šele časovna razdalja utegne osvetliti marsikatero sliko drugače. Nazadnje bi za širše kroge čitateljev koristila jasnejša črta zunanjih dogodkov, zlasti opis dogodkov iz iste dobe v ostalih slovenskih pokrajinah in v Trstu. To pa je seveda tudi problem, ki je že nakazan med poglavji prve knjige in ga bomo morali obdelati po izidu druge knjige „Goriških Slovencev“.

Gospod Andrej Gabršček je spisal to knjigo s pomočjo avtentičnih virov iz dunajske dvorne knjižnice v zadnji dobi svojega bivanja na Dunaju. Celotno delo posveča svojemu prijateljskemu pobudniku, senatorju Ivanu Hribarju.

Avtorjeva slika v knjigi je iz dobe, ki jo zaključuje v tem delu. V platno vezana knjiga se odlikuje z zelo lepim in čistim tiskom na brezlesnem papirju. Platnice so izdelane po osnutku arch. I. Spinčiča. *I. Grahor.*

Jaroslav Durych: Marjetica. Roman. Avtoriziran prevod iz češčine. Prevedel dr. Ferdo Kozak. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 1932. (Leposlovna knjižnica.) 174 str.

„Marjetice ne umirajo niti pod snegom niti čez zimo.“ „Marjetice se ne boje mraza, narobe, smejejo se mu v svoji razposajeni nedolžnosti kakor bosí otroci, ki se podijo po snegu.“ Nasmihajo se iz svoje čiste in pristrčne beline „s skrivnostnim rožnatim, rumenim, zelenim in vijoličastim bleskom“.

Srečal jo je na bregu novega sveta: v času, ko se je zavedela svojega deklitstva; ko je prvič z nevajenim korakom stopila v svet; ko so ji vzeli pravico do brezskrbne radosti in jo pahnili v bedo in pomanjkanje.

Sedemkrat jo je srečal (v češčini pravijo marjetici „sedmikraska“); njena lepota je ostala vedno enako vdana, preprosta, pristrčna, tiha. Toda javljala se mu je vedno v novi obliki, nikoli je ni spoznal. Po vsakem srečanju mu je ostal le pojem deklitške lepote, mu je le raslo hrepenenje, določena lepota je izginjala v usodno temo, podobe prejšnjih ljubic so se zlile v eno, od njih je ostal le „sijaj raznih barv, ki so ga nekoč slepile, a so hkrati sežigale tudi podobo samo“.

Razum ga je slepil in zaslužnjeval. Podžigal je v njem zavest odgovornosti do prejšnjih ljubic, ga gnal v brezuspešno, sebe uničujoče iskanje ter mu s tem onemogočal, da bi se z vso dušo predal neposrednemu doživetju. „Ljubezen ga je klicala z žalostnim, mogočnim glasom in bilo je strašno, da je ni uslišal.“ Javljala se mu je le po enkrat „in ko je ni priklenil nase, je izginila, da se ne prikaže nikdar več“. Prikazovala se mu je v preprostih revnih podobah, ki so bile v resnici skrivnostni prameni svetlobe iz drugega sveta. „Kdor jo je kedaj spoznal, je zapadel žeji po večni ljubezni.“ Bila je čista in nedotakljivo lepa kot misel na smrt.

Njegov svet je obstajal samo iz lepote in praznote. „Lepota človeka je v tem, da ima vsak okrog sebe kos neba, čeprav mu v srcu gori peklo.“ (Neroden prevod.) „Vsak hodi po nebu, čeprav ne more noter. Če bi ne bilo tako, bi ne bilo niti deklitške lepote niti hrepenenja v človeškem srcu.“

Le miloščina seže v nebo. Če se združita beda (ona) in hrepenenje (on), najdeš srečo edinole, če se jima pridruži še tretje — skrb za bližnjega.

Čim siromašnejša je bila ona, tem bolj je hrepenel po njej in čim večkrat je izginila njena lepota, v tem težjo praznoto ga je pahnila.

Na eni strani je sicer izginjala pred njim kot privid, na drugi pa se je vračala k njemu „zavržena, ponižana, miloščino proseča“. Nekdo mu jo je polagal v naročje, prosil in moledoval zanjo.

On pa je „pognal Boga od svojega praga“. Gosta ni sprejel pod streho svojega srca. Ni se ji dal vsega, mislil je, da se more izogniti dolžnosti gostoljubja, če poplača beračici poljub s stotakom. Ko jo je prvič srečal, se je z denarjem nekaj pričelo, sedaj se je z denarjem nekaj končalo. „Čutil je, da ga teži greh, hud in smrten greh.“ „Če bi se hotel rešiti, bi mu bila potrebna tako silna vera, da bi ga vzdržala tudi na morskih valovih.“